

100. Yıldönümünde

TÜRKMENLERİN 1879 GÖK-TEPE ZAFERİ VE
DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Dr. Mehmet Saray

1879 Eylülü sonlarında, yâni bundan tam yüz sene evvel Avrupa başkentlerindeki umumi toplantılarda ve hattâ balo vb. gibi yerlerde konuşulan tek mevzu Türkmenlerin Ruslara karşı Gök-tepe'de kazandıkları zafer idi. Bu olaydan aşağı-yukarı bir sene evvel de, Osman Paşa'nın Plevne'de aynı istilâciya karşı vatanını müdâfaada gösterdiği cesaret ve kahramanlık Avrupa başkentlerinde sitayişle konuşulmuş idi. Yerli ve yabancı araştırmacıların maalesef çok az ilgi gösterdikleri bu Türkmen zaferi —diğer bir ifadeyle Rusların Orta Asya'yı istilâları tarihinde uğradıkları ilk mağlûbiyet hakkında gerekli bilgileri takdim etmeden önce, Rusların Orta Asya'da o an'a kadar yaptıkları istilâ hareketleri hakkında kısaca bilgi vermek lâzımdır.

Rusların Orta Asya'ya doğru ilerlemeleri, 16. asrın ikinci yarısında başlar. 1552'de Kazan'ı 1556'da Astrahan'ı alan Ruslar Volga vadisine yerleşmişler ve 17. asır boyunca da Başkurt ilinde ilerlemeye başlamışlardır. 18. asrın başlarında Başkurt memleketinin istilâsını tamamlayan Ruslar, Orta Asya memleketlerini de kontrollerine almayı plânlamışlar ve hattâ bu maksatla Deli Petro zamanında, 1715 ve 1716 yıllarında başarısızlıkla sonuçlanan iki küçük sefer dahi yapmışlardı. Bu arada vuku bulan bazı olaylar, meselâ 1730'larda Kazakistan bozkırlarını altüst eden Kalmuk istilâsı, Rusların Kazak memleketine de nüfuz etmelerine vesile olmuştur. Kalmuk istilâsından büyük yaralar alan Kazak'lar, Kalmuk müstevlisine karşı yardım eder ümidiyle, 1734-35 senelerinde Ruslara Orenburg müstahkem mevkiini inşa etme izni vermişler; bu ise, Orta Asya memleketlerine açılan son kapı durumundaki Kazakistan'ı tedricen Rus hâkimiyetine götürmüştür. Bu mühim gelişmenin ardından meydana gelen diğer iki büyük hadiseye de temas etmek gerekiyor. 1768-1794 arasında, Kırım'ı Osmanlılardan alan Ruslar rahatlıkla Kafkaslara nüfuz etme imkânı bulmuşlardır. Kafkaslardaki hıristiyan unsurların,

bilhassa Gürcüler ile Ermenilerin, dinî taassuplarını körükleyen ve onların çıkardığı hâdiselere de müttefikleri sıfatıyla müdahale eden Ruslar, sırasıyla İranlıları ve Osmanlıları 19. asrın ilk çeyreğinde üst üste yenerek bu havalinin büyük bir kısmını hâkimiyetleri altına almışlardır¹. Böylece Ruslar, Orta Asya memleketlerine açılan bütün stratejik bölgeleri ellerine geçirmiş bulunuyorlardı. Bütün bu işgallere ve ilhaklara rağmen yayılma ihtiraslarını kontrol edemiyen Ruslar, Avrupa ve Orta Şark meselelerinde uzlaşmaz ve cür'etkâr bir politika takibinden bir türlü vazgeçmeyince, 1854-56 Kırım Harbi'nin patlak vermesine sebep oldular.

Kırım Harbi'nde büyük bir darbe yiyen Ruslar, müttefiklere, bilhassa İngilizlere ve Fransızlara karşı, Avrupa ve Orta Şark meselelerinde rekabet edemeyeceklerini anladılar. Bu, Rusları askerî ve ekonomik alanda yeni reformlar yapmaya sevk etti. Yapılan reformlar kısa zamanda iyi neticeler verdi². Reformların bu iyi neticelerinin arkasından, Kafkaslarda Şeyh Şâmil önderliğinde devam eden müslüman ahalinin istiklâl mücadelesini bastırmada elde ettikleri başarı, Rusları yeniden yayılma siyasetine döndürdü³. Avrupa devletlerine karşı halâ rekabet edemeyeceklerini anlayan Ruslar, yayılma sahası olarak batı yerine doğu cephesini, bilhassa Orta Asya'yı seçtiler.

1850'lerin sonlarına doğru Albay İgnatıyef başkanlığında bir heyet Orta Asya'ya gönderilerek Buhara, Hîve ve Hokand devletlerinin durumları incelettirildi. Bu heyetin verdiği rapora göre de Orta Asya Türk devletlerinin istilaları plânlandı. Askerî hazırlıklar tamamlanır tamamlanmaz Rus hariciyesi hummalı bir faaliyet göstererek istila için gerekli diplomatik zemini hazırladı. İstanbul, Londra, Paris, Viyana ve Berlin'deki Rus elçilerine, Çar'ın hariciye vekili Gorçakof'un 1864'de gönderdiği gizli talimatlar ile, çoğu hilâf-ı hakikat olan, Rusya'nın Orta Asya devletlerini istila sebepleri o memleketlerin ilgililerine anlatıldı. Harekete geçen Rus orduları, sırasıyla Hokand, Buhara ve Hîve devletlerini 1864-1873 arasında istila ettiler. Buhara Emîri Muzaffereddin'in dediği gibi, "Rusya'nın devletlerarası hukuka saygısız, bu barbarca istilâsı", Türkistan müslümanları tarafından şiddetle protesto edilmiş;

(1) M. Saray, Rusya'nın Asya'da Yayılması, Tarih Enstitüsü Dergisi, 1979 (çıkacak).

(2) F.A. Miller, Dmitrii Miliutin and the Reform era in Russia, Vanderbilt Univ. 1968, s. 33-35; H. Seton-Watson. The Russian Empire 1801-1917, London, 1967, s. 334-340.

(3) A.J. Rieber (Ed.), The Politics of Autocracy. Letters of Alexander II to Prince A.I. Bariatinskii 1757-1864, The Hague-Paris, 1966, s. 73, 103-105.

İngiltere ve Türkiye'den, müstevlînin memleketlerinden kovulması için yardım talebinde bulunmuşlardır⁴. Fakat kendilerine verilen cevaplarda, aradaki mesafenin çok uzak olması sebebiyle, maddî yardım yapmanın imkânsızlığı belirtilerek, "Rusya ile anlaşıp sulh yapınız" tavsiyesinde bulunulmuştur⁵. Böylece, Türkmen memleketi hariç, bütün Türkistan devletleri Rusya'nın hâkimiyetine terk edilmiş oluyordu.

Ne var ki, Ruslar bununla da yetinmiyorlardı. Türkmenistan'ı da Rusya imparatorluğuna ilhak etmek için, 1874'de, "Hazar Ötesi Askerî Valiliği"nin kuruluşunu ve Türkmen memleketinin hâkimi olduklarını ilân ettiler ki, bunun hiç bir milletlerarası hukuk prensibinde görüldüğü vaki değildir⁶. Bir müddet sonra da Türkmenlerin iç işlerine karışmaya başladılar. Bu, istiklâl ve hürriyetlerine fevkalâde düşkün insanlar olan Türkmenler arasında büyük tepkilere yol açtı. Rusların zorla Türkmenlere hâkimiyetlerini kabul ettirmeye kalkışmaları üzerine de taraflar arasında savaş kaçınılmaz oldu. Zâten Rusların da istediği bu idi.

1874 Haziran sonlarında, liderleri Nur Verdi Han başkanlığında toplanan Türkmen meclisi, Ruslara karşı takip edilecek politika hakkında genel bir görüşme açtı⁷. Konuşan delegelerin çoğunluğu şu fikirleri ifade etmişlerdir: "Rus hâkimiyetini asla kabul edemeyiz. Dinî düşmanımız olan Ruslara karşı son damla kanımıza kadar savaşmalıyız". "Her tarafımız düşmanlarla çevrildi. Bizim için gidecek hiç bir yer yok. Bu topraklar bizimdir. Ruslar bizden ne istiyor?" Bazı delegeler de, "Büyük bir kale yaparak kendimizi ve âilemizi orada korumalıyız. Rusların bizi köle yapmalarına izin vermemek için son neferimize kadar kendimizi savunmalıyız. Vatanımızı müdafaa etmek bizim hakkımızdır. O'nun için fedakârlık yapmak mecburiyetindeyiz. Bu toprakları müdafaaadan kaçanlar ve onun için fedakârlık yapmayanlar mutlaka bu milletin ve islâmın düşmanlarıdır. Şayet biz, kararlı ve azimli davranırsak, Ruslar çekilip gi-

(4) Translation of a Letter from the Shah of Bokhara to Her Majesty the Queen of England and India. Enclosures to Secret Letters from India, Political and Secret Mem. 5/60, I. O.

(5) From the Governor-General of India, teh Viceroy of Her Majesty the Queen of England and India, to His Majesty the Amer of Bokhara, January 24, 1867, Secret Letters from India, Political and Secret Mem. 5/60, India Office.

(6) A. İlyasov, Prisoedinenie Turkmenii k Rossii, Sbornik Arkhivnikh Dokumentov, Akademiia Nauk Turkmenskoi SSR, Aşgabad, 1960, s. 142-151; N.I. Grodekov, Voina v Turkmenii, Pokhod Skobeleva v 1880-1881 gg., Petersburg, 1883-84, C. I, s. 113.

(7) Grodekov, I, s. 119; Türkmen Meclisi hakkında daha fazla tafsilat için bak: Türk Kültürü Dergisi, Nu: 197.

derler. Aksi halde onlar burada ebediyyen kalırlar; sonra da, kendi halkını getirirler ve bizim topraklarımıza yerleşirler. Sonra biz onlarla ne yaparız?"⁸. Âileleri Hazar'ın doğusunda Rus işgal bölgelerine yakın yerlerde oturan bazı delegeler, "Ruslarla anlaşmaya varılsın" diye beyanda bulunmuşlar ise de, bilâhère onlar da çoğunluğa uyarak düşmana karşı memleketlerini savunmaya karar vermişlerdir⁹.

Bir taraftan müdafaa hazırlıklarına girişen Türkmenler, diğer taraftan da, daha önce Orta Asya'daki müslüman kardeşlerinin yaptıkları gibi, hemen komşu ülkelere yardım için başvurular. Hattâ bu arada İngiliz himâyesindeki Afganistan Emirliğine bir heyet göndererek Afgan hâkimiyetine girmeye hazır olduklarını bildirdiler¹⁰. Türkmenlere göre, Afgan hâkimiyetine girmek demek bir nevi İngiliz hâkimiyetine girmek demektir. Nasıl İngiltere'nin müttefiki Afganistan'a Ruslar tecâvüz etme cesaretini gösteremediler ise, Afganistan ile ittifak edecek Türkmenlere de saldıramıyacaktı. Fakat bu teşebbüslerinden sadece bazı vaatler aldılar. Bunun üzerine İngilizlere müracaat eden Türkmenler, "bütün istediğimiz bize ait bu topraklar üstünde komşularımızla sulh içinde yaşamaktır" diyerek Rus işgaline mâni olmalarını veya kendilerine yardım etmelerini rica etmişlerdir¹¹. İngilizler bu müracaata verdikleri cevapta, "Türkmenistan, İngiltere'den çok uzak olduğu için yardım yapmamıza imkân yoktur", demişlerdir¹². Tabii, bu bir mazeret idi. Hindistan'daki İngilizler, istedikleri zaman Afganistan üzerinden Orta Asya memleketlerine arzu edilen yardımı yapabilecek durumda idiler. Menfi cevap vermelelerinin sebebi, Türkmenler yüzünden Ruslarla aralarının açılmasını menfaatlerine uygun bulmamaları idi.

Çaresizlik içinde kıvranan Türkmenler, Rus tehlikesine karşı İranlıların eski düşmanlığını unutarak onlarla dahi ittifak kurma yolunu denemişlerdir. Bu maksatla, 1876 baharında, bir Türkmen heyeti Tahran'a ulaşır ulaşmaz Rus elçisi Zinovyev İran hükümetine bir nota vererek

(8) S.M. Svezbaev, "Goni Bek" (Rasskaz Turkmena o bitva s Ruskimi pod Gok-Tepe), Turkmenovedenie, No. 1, 1927, Aşkabad, s. 26.

(9) Ayn. esr., ayn. yer.

(10) A.N. Kuropatkin, Turcomania and Turcomans, English trans. F.O. 65/1098, s. 19; R. Michell, "The Russians in Akhal", F.O. 65/1150, s. 52-54.

(11) From Captain the Hon. G.C. Napier, on Special Duty in Persia, to the Political Secretary, India Office, London, July 30, 1879, Political and Secret Mem. 18, C. 27, India Office.

(12) Ayn. rapor.

böyle bir anlaşmayı hükümetinin tanımayacağını bildirir.¹³ Bir hafta sonra da, Rus konsolosu Bakulin'in verdiği büyük rüşvetler karşılığında, Horasan'daki Bujnurd kasabası valisi Türkmen obalarına yaptığı anı baskınlar ile her tarafı talan edip pek çok Türkmeni öldürmüştür¹⁴. Bu entrikalar neticesinde, İran-Türkmen ittifakı daha başlamadan akamete uğramıştır. Türkmenler, bu olaydan sonra, İranlılar ile bir daha ittifak teşebbüsünde bulunmamışlardır.

Bütün bunların ardından Ruslar, fevkalâde haksız olarak, daha önce Türkmenler aleyhine başlattıkları kötüleme kampanyasına hız verdiler. Maksatları, işgalini plânladıkları Türkmen toprakları için dünya umumi efkârına kendilerini mazur gösterecek bahaneler ileri sürmektir. Onlara göre, Türkmenler çapulcu, hiç bir anlaşmaya saygı göstermeyen barbar bir topluluk idi¹⁵. Fakat hakikatın hiç de Rusların iddia ettikleri gibi olmadığını görüyoruz. Şöyle ki:

Ruslar, 19. asrın ikinci yarısına kadar Türkistan ahalisi ile ticaretlerini, Astrahan merkez olmak üzere, şu iki yoldan yapmışlar idi:

I. Yol: Astrahan'dan kalkan ticaret kervanları Aral'ın kuzeyindeki Kazak topraklarından geçerek Orta Asya şehirlerine ulaşıyorlardı. Fakat 18. asrın başlarından itibaren Rusların adım adım Kazak topraklarını işgal etmeye başlamalarından sonra bu yolun emniyeti tehlikeye girdi. Zirâ, Ruslar tarafından toprakları ellerinden alınan Kazaklar, bilhassa Rus tüccarlarının kervanlarına fırsat buldukça saldırıyorlardı.

II. Yol: Tüccarlar, Astrahan'dan kayıklarla Hazar'ın kuzey kısmını geçerek Mangışlak'a ulaşıyorlardı. Sonra, Mangışlak üzerinden Hive'ye ve oradan da diğer Türkistan merkezlerine gidiyorlardı¹⁶. Birinci yoldan, hem daha kısa ve hem de daha emniyetli olduğu için, her iki tarafın tüccarlarının çoğunluğu, Türkmen memleketinden de geçen bu yolu kul-

(13) Grodekov, I, s. 132.

(14) Michell, s. 38-47; Grodekov, s. 124; Thomson to Derby, No. 132, February 14, 1878 and No. 129, January 3, 1878, Parliamentary Papers, 1878, LXXX.

(15) Thomson to Derby, No. 107, April 17, 1877, Parliamentary Papers, 1878, LXXX; Grodekov, I, s. 116; İlyasov, s. 155-156; Thomson to Derby, No. 20, May 28, 1874, Parliamentary Papers, 1878, LXXX.

(16) Ya. Maloma, Opisanie puti iz Krasnovodsk do kolodtsev Dekcha, proidennago v rekognostsirovku s 5 Sentiabria po I-s Noiabria 1871 goda, s. 20-25 in Zapiski Kav. imp Rus Gog. K. VIII, Tiflis, 1873; E.D. Morgan and C.H. Coote, Eds. Early Voyages and Travels to Russia and Persia, New York, 1969, s. 65-67.

lanıyorlardı. 1860'lara kadar Türkmenlerin bu yolda seyahat eden ticaret kervanlarına hücum ettiğine dair yabancı kaynaklar da dahil, şu an'a kadar neşredilmiş Rus kaynaklarının hiç birinde bir ifâdeye rastlanmıyor. Aynı şekilde Türkmenlerin komşularıyla yaptığı anlaşmaları çiğnediklerine veya saygısızlık ettiklerine dair de hiç bir kayda rastlanmamaktadır. Bunlardan da anlaşılıyor ki, Rusların Türkmenler aleyhinde söylediklerinin hiç bir aslı esası yoktur.

Türkmenlere karşı bütün bu entrikaları çevirip, baskıları uyguladıktan sonra Ruslar, Türkmenleri zorla Rus idaresine sokmak için 1877 baharında General Lomakin komutasında büyük bir askerî harekâta giriştiler. Fakat Rus hazırlıklarını zamanında haber almış olan Türkmenler Bami, Burma ve Kızıl Arvat gibi hudud kasabalarını boşaltarak Gök-Tepe müstahkem kalesine çekildiler. Rus kuvvetleri, 7 Mayıs 1877'de Kızıl-Arvat'a girdiler¹⁷. 12 Mayıs 1877'de, Nur Verdi Han kumandasındaki Türkmen kuvvetleri ile Rus birlikleri arasında ilk ciddi muharebe Kızıl-Arvat'da oldu¹⁸. Fakat bu çarpışma, üstün topçu ve mitralyöz ateşine sahip Rusların galibiyeti ve Türkmenlerin büyük zayıflığı ile sonuçlandı¹⁹. Bu yenilgi, Türkmenlerin moralini bozmamış, bilâkis azimle hazırlanarak düşmanı kovmak için Haziran başlarında tekrar Kızıl-Arvat üzerine yürümüşlerdir. Fakat Kızıl-Arvat'a geldikleri zaman hayretle düşmanın çoktan gitmiş olduğunu gördüler²⁰. Bu arada Rus cephesinde, Türkmenlerin haberdar olmadığı, şöyle bir gelişme olmuştu. Türkiye ile Rusya arasında, 1877-78 harbi patlak verir vermez Hazar'ın doğusunda Türkmen topraklarındaki Rus birliklerinin mühim bir kısmı ve General Lomakin Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşmak üzere Kafkaslara geri çağırılmışlardı.

Rus birliklerinin geri çekilişi, Türkmenlere bir nevi nefes alma fırsatı verdi. Bu sıralarda, Mekke ve İstanbul'dan dönen Türkmen hacıları da Osmanlı-Rus harbi'nin başladığı haberini Türkmen eline ulaştırdılar²¹.

Osmanlı-Rus harbi Türkmenler tarafından heyecan ve endişeyle takip edildi. Bir sene sonra Osmanlı devletinin mağlûbiyeti haberi kendi-

(17) Kuropatkin, s. 24; Grodekov, I, s. 126.

(18) Loftus to Derby, No. 110, Petersburg, June 4, 1877, Parliamentary Papers, 1878, LXXX, British Museum, London.

(19) Ayn. esr., ayn. yer.

(20) Thomson to Derby, No. 122, Tahrân, August 7, 1877, Parliamentary Papers, 1878, LXXX.

(21) İlyasov, s. 323.

lerine ulaştığı zaman, Türkmenler fevkalâde üzülmüşler ve hattâ bazı ileri gelen zevat: "İslâmbol'daki Halifemiz ve karındaşlarımız Beyaz Çar'ın ordularına dayanamaz iken biz nasıl olur da onlarla başa çıkabiliriz?" diye yılgınlık alâmeti dahi göstermişlerdir²².

Diğer taraftan, Kafkaslara gönderilmiş olan Rus birlikleri, takviye-li olarak 1878 sonlarında Hazar'ın doğu sahillerine dönmeye başladılar. Belki de Osmanlılara karşı kazandıkları başarının verdiği cesaretle, Rus hükümeti, 2 Şubat 1879'da Türkmenistan'ın işgaline karar verdi²³. 1879 ilkbaharında yapılacak seferin komutanlığına, Kafkas ordusu I. Kolordu kumandanı General Lazaryev getirildi. Lazaryev, Osmanlılara karşı yapılan hârppte ve bilhassa Şeyh Şâmil harekâtını bastırmada gösterdiği fevkalâde sertliği ve merhametsiz tutumu ile meşhur olan bir subaydı.

Lazaryev'in emrine verilen 12.500 kişilik, küçük fakat seçme, ordunun 7.500'ünü modern tüfeklerle mücehhez ve 10 mitralyöze sahip piyadeler, 500'ünü 36 krupp topu ile topçular, 3.500'ünü süvariler ve 1000'ini de milis kuvvetleri teşkil ediyordu²⁴. Bu ordunun zarûrî ihtiyaçlar için de 1.872.540 ruble Lazaryev'in emrine tahsis edildi. Lazaryev, bu sefer için maiyetine verilen subaylardan General Kont Borch'u piyade birlikleri komutanlığına, General Prens Witgenstein'i süvari birlikleri komutanlığına, Albay Prens Dolgorukov'u öncü birlikleri komutanlığına ve Hazar Ötesi Askerî Valiliğin başkanı General Lomakin'i de Türkmenler hakkındaki geniş bilgi ve tecrübesinden dolayı kendisine müşâvir olarak tâyin edip Mart başlarında hemen hazırlıklara girişti. Bu arada, Türkistan Genel Valisi General Kaufman'a bir telgraf çekilerek Amu-Derya tarafından Merv üzerine hücum ediyormuş gibi bir gösteri hazırlaması ve Türkmenlerin dikkatlerini o taraf da çekmesi emredildi²⁵. Maksat, Türkmen kuvvetlerini ikiye bölüp mümkün olduğu kadar Lazaryev'in işini kolaylaştırmak idi.

Türkmenlere gelince, Rusların hem Hazar istikametinden ve hem de Amu-Derya'dan saldırıya geçeceklerini öğrenir öğrenmez, Merv'de derhal bir Harp Meclisi toplayarak memleketin savunması için gerekli tedbirleri aldılar²⁶. Alınan tedbirler şöyle idi: Nur Verdi Han'a, 6.000 kişilik

(22) E.D'Onovan, The Merv Oasis, London, 1882, I, s. 469.

(23) İlyasov, s. 385-390; Grodekov, I, s. 134.

(24) İlyasov, s. 387; Grodekov, I, Appendix II.

(25) C. Marvin, The Eye-Witness's Account of the Disastrous Russian Campaign against the Akhal-Tekke Turcomans, London, 1880, s. 98.

(26) Ayn. esr., s. 97; Grodekov, I, s. 145.

bir kuvvetle, Merv'de kalması ve Amu-Derya cihetinden gelecek Rus saldırısını karşılama vazifesi verildi. Bu, tam Rusların istediği gibi bir karar idi. Yâni Türkmen kuvvetlerinin bir kısmını Merv cephesinde tutmak. Batı'da Lazaryev kuvvetlerine karşı memleketi savunma vazifesi de Nur Verdi Han'ın, genç yaşına rağmen üstün meziyetlere sahip büyük oğlu Berdi Murad Han'a verilmişti. Oraz Muhammed Han ve Kurban Murad İshan gibi iki tecrübeli liderin de danışmanlık ve yardımcılık yapacakları Berdi Murad'ın emrine de 15.000 kişilik bir kuvvet verilmişti. Türkmen kuvvetlerinin silâhları, çoğu kendi imalatları olan ve doldurularak ateş edilen tüfekler ve yine kendi imalatları olan ve kullanmada çok mahir oldukları kılıçları idi. Yâni Türkmenlerin, ne topları, ne mitralyözleri ve ne de serî ateş eden tüfekleri var idi. Kısaca, silâh gücü yönünden Türkmenler aleyhine büyük bir dengesizlik bulunuyordu. Türkmenlerin müdafaa stratejisi ise şöyle olacaktı: Doğu cephesinde Merv'e kadar olan bütün köy ve kasabalar boşaltılıp düşman, müstahkem Merv kalesinde karşılanacaktı. Batı cephesinde de aynı taktik kullanılarak Hazar kıyılarından Gök-Tepe'ye kadar bütün köy ve kasabalar boşaltılıp, düşman önce Bendesen Geçitinde, olmazsa Gök-Tepe kalesinde karşılanacaktı. Bu arada düşmanı yıpratmak için, terk edilen bütün yerleşme merkezleri ve su kuyuları tahrip edilerek müstevlinin ilerleyişi mümkün olduğu kadar engellenecekti. Türkmenler bu savunma plânını hemen tatbik koyuldular.

Ruslar, Haziran başlarında hazırlıklarını hemen hemen tamamlamış bulunuyorlardı. Bunun üzerine Lazaryev, öncü birlikleri komutanı Prens Dolgorukov'a emrederek en kısa zamanda ordunun geçeceği yol ve köprüleri hazırlatmasını istedi. Dolgorukov vazifesini Ağustos başlarında tamamlayarak Düz-Ölüm, Tarsakan, Hoca-Kale ve Bendesen hattını yürüyüşe hazır hale getirdi²⁷.

Batı'da Lazaryev'in öncü kuvvetlerinin hızlı ilerleyişi Türkmenleri oldukça şaşırtmıştı. Buna rağmen Türkmenler, plânladıkları gibi, düşmanı önce Bendesen Geçitinde durdurmaya çalıştılar. Fakat 16 ve 18 Ağustos tarihlerinde üst üste yapılan iki muharebede, uzun menzilli ve üstün ateş gücüne sahip Rus silâhları karşısında büyük zayıflıklar verince, Gök-Tepe'ye çekilmek mecburiyetinde kaldılar²⁸. Artık Ruslar için Gök-Tepe'ye kadar bütün yollar açılmış bulunuyordu.

(27) İlyasov, s. 430-431; V.A. Tugan-Mirza-Baranovskii, Russkie v Akhal-Teke 1879 g., Petersburg, 1881, s. 51-52.

(28) Grodekov, I, s. 144.

Bu arada Rus komuta kademesinde dramatik bir değişiklik oldu. Seferin komutanı General Lazaryev, 26 Ağustos 1879 günü kan zehirlenmesi sonucu ölünce, yerine orada en kıdemli subay olan General Lomakin geçti²⁹. Daha önceki yıllarda Türkmenistan'ı ve Türkmenleri yakından tanımış olan Lomakin ileri harekâta hızla devam ederek bütün birliklerini Bendesen'de topladı. Lomakin, 31 Ağustos'ta burada tertiplediği Harp Meclisi'nde Türkmenlere mutlaka öldürücü bir darbe indirilmesi gerektiğini subaylarına anlatarak lüzumlu direktifleri verdi³⁰. Sonra, yürüyüş kolay olsun diye, ordusunu ikiye ayıran Lomakin, tekrar hızla Gök-Tepe'ye doğru ilerlemeye başladı³¹. Bu ilerleyiş esnasında solda sağda henüz boşaltılamıyan ne kadar yerleşme merkezi kaldıysa hepsi de, Rus birlikleri tarafından talan edilip ahali imha ediliyordu³². Bami, Burma, Arçman, Sunçu ve Durun kasabalarını geçen Ruslar, 8 Eylül'de Gök-Tepe'ye 20 kilometre mesafedeki Yaracı'ya vardılar.

Bu esnada Türkmenler, Gök-Tepe kalesinin duvarlarını mümkün olduğu kadar yükseltmişler ve ayrıca kadın ve çocukların sığınması için kalenin haricinde bir yerleşme merkezi kurmuşlardı³³. Türkmenlerin Yengi-Şehir adını verdikleri bu yerleşme yeri esas kalenin güneyinde ve Kopet-Dağı eteklerinde idi ki, Rusların buraya ulaşmaları ancak Gök-Tepe kalesinin düşmesi ile mümkündü. Türkmen kuvvetlerinin içinde bulunduğu esas Gök-Tepe kalesi ise üç taraftan iç içe yüksek duvarlarla çevrilmiş ve her duvarın önüne de derin hendekler kazılmış idi.

Diğer taraftan Lomakin, bütün birliklerini 8 Ağustos'da Yaracı'da topladı. Aynı gün öğleden sonra tertip ettiği yeni Harb Meclisi'nde Gök-Tepe'ye karşı yapılacak hücumun plânları tesbit edildi³⁴. 9 Eylül sabahında Gök-Tepe'ye hücum kararı veren Ruslar, o gün gerekli hazırlıklarını tamamladılar. Hücum üç koldan yapılacaktı.

Nihayet Ruslar, 9 Eylül sabahında üç koldan Gök-Tepe üzerine ilerlemeye başladılar. Düşmanın harekâtını dikkatle takip eden Berdi Murad Han, Kara-Batur komutasındaki süvari kuvvetlerini Rusların mühimmat ve ulaşım vasıtalarını koruyan üçüncü kol'a taarruz emri verdi. Berdi

(29) Marvin, s. 130-131.

(30) Ayn, esr. s. 157-158.

(31) İlyasov, s. 443; Grodekov, I, s. 147.

(32) Marvin, s. 189.

(33) Grodekov, I, s. 145.

(34) Marvin, s. 199.

Murad'ın maksadı, Rusların mühimmat ve ulaşım vasıtalarını yok ederek onlara ağır bir darbe indirmektir.

Kara-Batur komutasındaki Türkmen süvarileri büyük bir cesaretle düşmanın üçüncü kol'una saldırmış ve hattâ ilk saflardaki Kossakları bozarak büyük zayıflık vermişlerdir. Fakat tehlikeyi zamanında gören General Borch, emrindeki ikinci kol birlikleriyle üçüncü kol'un imdadına yetişerek onları büyük bir yenilgiden kurtarmıştır. Rus ordusunun iki kol'u ile Türkmen süvarileri arasında başlayan ve iki saate yakın süren kanlı çarpışmalar, sonunda, yine silâh üstünlüğüne sahip Rusların galebesiyle neticelenmiştir. Süvarilerinin mühim bir kısmını kaybeden Kara-Batur, geri kalan adamlarıyla düşmana tekrar saldırmış ise de, kendisi şehit düşünce zaten iyice zayıflamış olan kuvvetleri dağılarak Gök-Tepe'ye çekilmişlerdir³⁵.

Öğleye doğru Türkmenlerin süvari kuvvetlerini bertaraf eden Lomakin ordusu, Gök-Tepe önlerinde mevzilenerek kaleyi derhal bombardımana başladı. Bombardıman devam ederken Lomakin diğer yüksek rütbeli subaylarla bir toplantı yaptı. Toplantıda Gök-Tepe'ye son hücumun üç koldan yapılmasına karar verildi. Buna göre Gök-Tepe'ye hücum şöyle olacaktı: Albay Dolgorukov batı, General Borch kuzey ve General Witgenstein doğu cephesinden Lomakin'in vereceği işarete göre, akşam üstü saat 5'de kaleye hücum edeceklerdi. Bu esnada, başkumandan olarak, herşey Lomakin'in direktif ve kontrolünde olacaktı. Herkes vazifesine başına gittikten sonra, Lomakin emir vererek bombardımanı daha da yoğunlaştırdı. Bu korkunç bombardımanın hedefini yalnız müdafilerin bulunduğu Gök-Tepe kalesi değil, aynı zamanda kadın ve çocukların bulunduğu Yengi-Şehir de teşkil ediyordu. Böylesine kasıtlı ve insafsız bombardımana, harb tarihinde çok az rastlanmıştır. Gök-Tepe kalesini ve Yengi Şehri kanlı birer harabeye çeviren Rus bombardımanı kısa zamanda binlerce Türkmenin hayatına son verdi. Bu facia karşısında kalabalık bir kadın grubu çocukları alarak Aşkabad cihetine doğru kaçmaya çalışmışlar ise de, Lomakin'in emri ile önleri kesilerek tekrar roket yağmuru altındaki kaleye sokulmuşlardır³⁶.

Nihayet, Türkmenlerin büyük bir kısmını imha ettiği kanaatine varan Lomakin, saat tam 5'de birliklerine genel taarruz emrini verdi. Rus askerleri Gök-Tepe kalesinin harap olmuş birinci surlarından içeri girer

(35) Ayn. esr. s. 218-222.

(36) Ayn. esr. s. 243.

girmez, o an'a kadar silâh yetersizliği yüzünden doğru dürüst savaşamayan ve bu yakın döğüşü bekleyen Türkmenler, bütün güçleriyle üzerlerine atıldı. Göğüs göğüse ve gırtlak gırtlığa korkunç bir savaş başladı. Yakın döğüşte fevkalâde mahir olan Türkmenler kısa zamanda Rus birliklerini yenerek büyük telefat verdirdiler. Rus askerleri perişan bir şekilde ricat etmeğe başladı. Kaçan düşmana son ve öldürücü darbeyi vurmak için başta liderleri Berdi Murad Han olmak üzere Türkmenler derhal ileri atıldılar. Türkmenlerin Rus askerlerine yetişmek üzere olduğunu gören ve tehlikeyi sezen Polonya asıllı topçu yüzbaşısı Makhuki, bataryasının dört topunu birden Türkmenlere doğru nişanlayarak ateşledi. Tam isabet alan ve Berdi Murad başta olmak üzere pek çok Türkmeni bir an'da paramparça eden bu top ateşi, Türkmenler üzerinde büyük bir şaşkınlık yarattı³⁷. Bu bir anlık şok ve duraklama Ruslara istediği zamanı kazandırmış ve Türkmenleri yeniden ateş altına almalarına yetmişti. Gök-Tepe'nin kahraman müdafileri telefat vere vere geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Bu arada akşam karanlığı da çökmüş bulunuyordu. Türkmenleri geri püskürtmelerine rağmen, halâ panik içinde bulunan Ruslar da karanlıktan istifade ile kamp yerlerine çekildiler. Fakat Gök-Tepe surları dibindeki yakın döğüşte, Türkmenler karşısında uğradıkları mağlubiyet, Rus askerleri arasında büyük bir korku ve panik yaratmıştı. Bu korku ve panik neticesi, Ruslar geceyi her an bir Türkmen baskını olacak düşüncesiyle uykusuz bir şekilde geçirmişler ve sabahleyin de, geldikleri Hazar kıyalarına, hızlı bir yürüyüşle geri çekilmişlerdir³⁸.

Bu arada uğradıkları büyük kayıpların acısıyla perişan düşen Türkmenler, Rusların mağlûp bir şekilde geri çekildiklerinin farkına ancak sabahleyin varabilmişlerdi. Düşmanın mağlubiyetinden büyük bir sevinç duymalarına rağmen, Türkmenler, o kadar çok kayıp vermişlerdi ki, perişan bir şekilde ricat eden Rusları takip ederek son darbeyi indirme gücünü kendilerinde bulamamışlardır.

Bilhassa silâh gücü yönünden fevkalâde dengesiz kuvvetler arasında vuku bulan savaşın sonunda, tarafların kayıpları şöyle idi:

Ruslar: 185 ölü ve 268 yaralı; Türkmenler: 4.000 ölü (çoğunluğu kadınlar ve çocuklar) ve bir o kadar da yaralı³⁹.

(37) Ayn. esr. s. 253-254.

(38) Ayn. esr. s. 270-275.

(39) İlyasov, s. 453; Tugan-Mirza-Baranovskii, s. 132.

Böylece, Rusların milletlerarası hukuk kaidelerine aykırı olarak Türkistan illerinde başlattıkları istila hareketlerinin, ilk defa Türkmenler karşısında başarısızlıkla neticelendiğini görüyoruz. Bu arada, fevkalâde elverişsiz şartlarda, Türkmenlerin yaşadığı topraklar üzerinde, hürriyet ve istiklâllerini korumak için verdikleri şerefli mücadeleyi 100. yıldönümde takdirle anmamak mümkün mü?

Not: Bu yazının hülâsası III. Milletler arası Türkoloji Kongresinde tebliğ olarak verilmiştir.

—oOo—

DÜZELTME

Dergimizin geçen sayısında Dr. Necdet Bingöl'ün "Bibliyografya" adlı makalesindeki bazı tertip hatalarının aşağıdaki şekilde düzeltilmesini rica ederiz:

Sayfa	Paragraf	Satır	
55	3.	1.	"Yukarıya aynen aldığımız cümleleri okuyunca görüyoruz ki, mâlûm Marksçı düşüncenin tahriki ile ve zarûri neticesi olarak, Eski edebiyatımızın tedkiki yerine, içtimai ve iktisadi doktrinlerin belirli bir ideolojiye götüren tuhaf bir izahı ile karşılaşılıyor."
55	3.	26.	İstenmiştir.
55	3.	36.	İstisnâlara
55	4.	10.	"Buna karşılık ardıl olmasa da antifeodal ve antiemperyalist eğilimli daha ılımlı resmi burjuva akımları üstünlük göstermiştir."
56	5.	13.	"kaybedilmiştir"
56	6.	19.	"... ile bir mukayese yaptığımızda, emsali görülmeyen büyük Türk şâiri Fuzûlî hakkında bir tek kelime söylememiş, bir tek şiirini bile kitabına almamıştır."
56	7.	2.	"... ehemmiyet dereceleri...."